

УДК: 159.9:[37.04:376]

Денис Прохоренко

аспірант 1-го року навчання

e-mail: clenszcz@gmail.com

Denis Prokhorenko

postgraduate student of the 1st year of study

e-mail: clenszcz@gmail.com

Інститут спеціальної педагогіки і психології

імені Миколи Ярмаченка НАПН України,

м. Київ, Україна

вул. М. Берлінського 9, м. Київ, 04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology

of the National Academy

of Pedagogical Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

Street M. Berlinskoho 9, Kyiv, 04060, Ukraine

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ КРИЗ

TO THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN CRISIS CONDITIONS

Анотація. В статті проаналізовано теоретичні джерела з питання психологічного супроводу дітей з особливими потребами в умовах кризових викликів. Обґрунтовано, що надзвичайні події справляють потужний вплив на стан психічного здоров'я людей, які постраждали від них. Часто такий вплив сягає патогенного рівня і стає причиною формування соціальної дезадаптації, низки психічних і поведінкових розладів, до яких, зокрема, відносять: гострі реакції на стрес, різноманітні розлади адаптації та поведінки, стійкі зміни психічного стану особистості й ін. У працях вчених щодо дослідження проблеми соціальних процесів акцентовано на виникненні нових нагальних труднощів та проблем, з

якими стикаються і дорослі, і діти в період кризових ситуацій. Зміни на соціальному рівні виявляються через порушення подружніх, батьківських та екстрасімейних стосунків (спілкування із родичами, друзями).

Досвід науковців-практиків засвідчує збільшення випадків непорозумінь, конфліктів, домашнього насильства у сім'ях як у період розгортання кризової ситуації, так і по її завершенні. У таких умовах діти з особливими потребами не отримують належного спеціального супроводу, що негативно впливає на їхній розвиток, гальмуючи успішність реабілітаційного процесу.

Ключові слова: психологія, психологічна підтримка, діти, діагностика, психічний розвиток, спілкування.

Abstract. The article analyzes theoretical sources on the issue of psychological support for children with special needs in the context of crisis challenges. It is well-founded that extraordinary events have a powerful impact on the state of mental health of people affected by them. Often this influence reaches a pathogenic level and becomes the cause of the formation of social maladjustment, a number of mental and behavioral disorders, which include, in particular: acute reactions to stress, various adaptation and behavior disorders, persistent changes in the mental state of the individual, etc. In the writings of scientists on the study of the problem of social processes, the emphasis is on the emergence of new urgent difficulties and problems that both adults and children face during crisis situations. Changes at the social level are revealed due to violations of marital, parental and extramarital relations (communication with relatives, friends).

The experience of scientists and practitioners testifies to the increase in cases of misunderstandings, conflicts, and domestic violence in families both during the unfolding of a crisis situation and after it ends. In such conditions, children with special needs do not receive proper special support, which negatively affects their development, inhibiting the success of the rehabilitation process.

Key words: psychology, psychological support, children, diagnosis, mental development, communication.

Актуальність проблеми. В умовах реформування системи освіти в Україні посилена увага приділяється проблемам виховання і розвитку дітей із особливими потребами. Це стосується й питання щодо формування загальної компетентності особистості як системи окремих компетенцій, знань і необхідного для її результативної діяльності в соціумі досвіду. Уведення в дію

нового Закону України «Про освіту» (2017) закріплює практику надання особам з особливими освітніми потребами «системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників», що гарантує їм право на освіту й забезпечення рівних можливостей у всіх сферах суспільного життя.

Втім, в умовах сьогодення однією з актуальних проблем є організація психологічної підтримки родин із дітьми з особливими освітніми потребами, розроблення системи психолого-педагогічного супроводу в умовах надзвичайних ситуацій.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми психологічної підтримки дітей з особливими потребами та їхніх родин.

Методи дослідження – використано теоретичні методи, які спрямовані на створення теоретичних узагальнень та формулювань закономірностей досліджуваного явища.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Втілення стратегії створення сучасного освітнього середовища для дітей з особливими потребами є переорієнтація на інклюзивний підхід на засадах інклюзивних цінностей. Принагідно зауважити, що при вирішенні цих завдань у системі інклюзивного навчання одна з провідних ролей належить психологічній службі кожного конкретного закладу освіти, яка здійснює психолого-педагогічний супровід усіх учасників освітнього процесу: дітей і дорослих (фахівців різних напрямів, батьків, адміністрації).

Чимало досліджень і практичних напрацювань присвячено інтегруванню дітей з особливими потребами до загальноосвітнього простору, насамперед йдеться про: особистісну орієнтацію освіти; створення рівних можливостей для дітей та молоді у здобутті якісної освіти; забезпечення варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей (В. Засенко, Є. Клопота, О. Романенко, Г. Соколова, А. Шевцов, Н. Ярмола та ін.); розроблення системи психолого-

педагогічного супроводу дітей з особливими потребами та їх родин (К. Бабак, О. Бабяк, Н. Бабкіна, Т. Калініна, А. Капська, В. Кобильченко, І. Пєша, Л. Прохоренко, Г. Соколова, О. Токарь та ін.); створення спеціального корекційно-розвивального середовища для дітей з особливими потребами (Н. Баташева, О. Василькова, М. Гринчук, І. Йокубаускайте, Т. Костенко, О. Мамічева, О. Орлов, І. Родигіна, А. Савицький, Н. Ярмола та ін.). Чимало досліджень і практичних напрацювань присвячено інтегруванню дітей з особливими потребами до загальноосвітнього простору, насамперед йдеться про: особистісну орієнтацію освіти; створення рівних можливостей для дітей та молоді у здобутті якісної освіти; забезпечення варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей (В. Засенко, Є. Клопота, О. Романенко, Г. Соколова, А. Шевцов, Н. Ярмола та ін.). Вчені стверджують, що такі події у тій чи іншій мірі впливають на кожного, проте спектр можливих реакцій і емоцій вельми широкий. Багато осіб з особливими потребами почуваються враженими, часто не розуміють, що відбувається, відчують страх, тривогу, можуть впасти в заціпеніння або апатію. Деякі проявляють слабкі реакції, інші – важчі. Втім, можливості пристосування (психологічні, фізіологічні, соціальні) до таких умов рано чи пізно вичерпуються, що сприяє зростанню посттравматичних стресових розладів (ПТСР).

У таких ситуаціях психологічна допомога і психосоціальна підтримка в системі заходів мінімального реагування безпосередньо в надзвичайній чи екстремальній ситуації, а також на етапі стабілізації та раннього відновлення є необхідною.

В дослідженнях вчених зазначено, що психологічний супровід є комплексною системою різнобічної, динамічної, корекційної і розвивальної допомоги відповідно до вікових та індивідуальних потреб дітей. Тому саме на психологічний супровід покладаються різні завдання, адже йдеться не лише про діагностування, а й про надання системного корекційно-реабілітаційного, соціально, психологопедагогічного супроводу кожній дитині незалежно від

закладу освіти і форми навчання, а також про систему методичної допомоги її родині (О. Бабяк, В. Засенко, О. Орлов, Л. Прохоренко, Г. Соколова).

Розглядаючи моделі сприяння дітям із особливими потребами в контексті інклюзивної практики, хотілося б зосередитися на стратегіях реалізації психологічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами з позицій психологічних, педагогічних, організаційно-методичних вимог.

Українські вчені наголошують, що відстеження психолого-педагогічного статусу дітей з особливими потребами є досить складним процесом, який потребує тісної співпраці усіх спеціалістів, що беруть участь у їх життєдіяльності. І лише на основі цілісного бачення розвитку кожної дитини з особливими освітніми потребами розробляється і реалізується загальна стратегія навчання та розвитку (А. Обухівська, В. Панок).

Як зазначено у листі МОН України «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» № 1/3727-22 від 29.03.2022р., метою психологічного супроводу є вивчення особистісного потенціалу дитини, а саме: співвідношення рівня інтелектуального розвитку і вікової норми, розвитку когнітивної сфери, сформованості мотивації до навчання, індивідуальнохарактерологічних особливостей тощо, що насамперед передбачає залучення усіх учасників навчально-виховного процесу (батьків, педагогів, дітей) до реалізації запланованих дій.

Вчені додають, що серед основних напрямів роботи психологічного супроводу, окрім вивчення психічного розвитку дитини, – виявлення труднощів у навчанні, спілкуванні та соціальній адаптації, визначення резервів розвитку, з урахуванням яких і розробляються шляхи корекційно-розвивальної роботи тощо (О. Бабяк, Н. Баташева, А. Душка, Л. Прохоренко, О. Орлов та ін.).

Теоретичний аналіз різних наукових джерел дає змогу виокремити основні етапи психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, а саме: підготовчий, орієнтовний, етап уточнення проблеми, планування, реалізації індивідуальної програми та підсумковий (Н.

Гончарук, А. Капська, В. Кобильченко, І. Пеша, Л. Прохоренко, В. Рибалка, Л. Руденко, Г. Соколова та ін.).

Підготовчий етап містить: організацію діяльності мультидисциплінарної команди фахівців; встановлення контакту між усіма учасниками супроводу дитини; визначення обсягу роботи та послідовності процесу психологопедагогічного супроводу; підготовку необхідної документації і складання графіку роботи.

Орієнтовний етап передбачає встановлення контакту: з родиною дитини; з дитиною; з класом, в якому навчається дитина; з класним керівником.

Етап уточнення проблеми охоплює: проведення поглибленої психодіагностики; комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини та навчальних вмінь; ознайомлення фахівців із результатами психологічного обстеження; обговорення проблем розвитку дитини та труднощів у навчанні й соціалізації.

Наступний етап – це планування, який містить: розроблення індивідуальної програми розвитку дитини з особливими потребами; затвердження цієї програми усіма спеціалістами, які працюють з дитиною.

Етап реалізації індивідуальної програми поєднує такі завдання: надання необхідної допомоги дитині та педагогам щодо створення умов, необхідних особі з особливими освітніми потребами для її повноцінної соціалізації і успішного оволодіння навчальними програмами з урахуванням психофізичних можливостей; надання необхідної психологічної допомоги родині дитини для гармонізації міжособистісних стосунків та оптимізації виховного процесу; просвітницьку і консультативну роботу з педагогами, педагогами-дефектологами, логопедами, асистентами вчителя та іншими спеціалістами, які працюють з дитиною.

І підсумковий етап зосереджений на колективному обговоренні ефективності проведено роботи з рекомендаціями щодо подальшого навчання та розвитку кожної дитини з особливими освітніми потребами.

Тобто психологічний супровід дітей із особливими потребами для створення умов їхнього розвитку здійснюється через виконання основних видів діяльності: діагностика, корекція, консультування, просвітництво, допомога.

Зупинимося докладніше на кожному з них. Діагностична робота містить первинне обстеження, а також систематичні етапні спостереження за динамікою і процесом корекції психічного розвитку дитини. Обґрунтування отриманих результатів обстеження усіма спеціалістами психолого-педагогічного супроводу дає змогу виробити єдине уявлення про характер і особливості розвитку дитини. Здійснюється загальний прогноз її подальшого розвитку та визначається комплекс необхідних корекційно-розвивальних заходів, що забезпечуватиме в подальшому розроблення індивідуального маршруту розвитку дитини.

Слід додати, що психологічне обстеження не переслідує мети постановки клінічного діагнозу, а спрямоване на кваліфікацію індивідуальних труднощів дитини, якісну характеристику її розвитку, визначення оптимальних форм і змісту корекційної допомоги, тобто спрямоване на встановлення функціонального діагнозу. Зокрема, визначення «актуального рівня розвитку дитини», зони «найближчого розвитку», виявлення особливостей емоційно-вольової сфери, особистісних характеристик дитини, особливостей її міжособистісної взаємодії з однолітками, родиною та іншими дорослими. Відповідно до особливостей розвитку дитини визначають напрями та засоби корекційно-розвивальної роботи, періодичність і тривалість циклу корекційних занять та ін.

У корекційній роботі найбільш важливим завданням є розроблення індивідуальної програми розвитку дитини згідно з індивідуальними особливостями її психічного розвитку. При цьому важливо врахувати принципи будови, розвитку та реабілітації вищих психічних функцій дітей із особливими освітніми потребами. Наприклад, плануючи роботу щодо корекції затримки психічного розвитку дитини, доцільно розпочинати саме з рухових методів на розвиток сенсомоторики, які не лише закладуть потенціал для подальшої

роботи, а й сприятимуть активізації і взаємодії між різними рівнями психічної діяльності.

До основних завдань корекційно-розвивальної роботи в системі психологічного супроводу відносять:

- розвиток емоційно-особистісної сфери та корекцію її порушень (гармонізацію афективної сфери дитини);
- профілактику та усунення можливих агресивних і негативних проявів, інших відхилень у поведінці;
- запобігання і подолання негативних рис особистості та формування характеру;
- розвиток і тренування механізмів, що забезпечують адаптацію дитини до нових соціальних умов;
- створення умов для формування адекватної самооцінки; розвиток соціальних емоцій, комунікативних здібностей та ін.

Водночас, робота з розширення емоційного досвіду передбачає:

- допомогу в засвоєнні дитиною уявлень про невербальні засоби вираження емоцій, формування розуміння змісту і значення різних форм поведінки людей в оточенні у емоційно значущих ситуаціях, оцінку дитиною власної поведінки на підставі отриманих знань і навичок);
- розвиток пізнавальної діяльності та цілеспрямоване формування вищих психічних функцій (стимуляція пізнавальної активності як засобу формування пізнавальної мотивації);
- розвиток уваги (стійкості, концентрації, підвищення об'єму переключення);
- розвиток пам'яті (розширення обсягу, стійкості, формування прийомів запам'ятовування й ін.);
- розвиток сприймання (просторового, слухового), просторових і часових уявлень, сенсомоторної координації;
- формування розумової діяльності (аналізу, порівняння, узагальнення, виділення істотних ознак і закономірностей);

- розвиток елементарних умовиводів і гнучкості розумових процесів);
- формування довільної регуляції діяльності та поведінки (вмінь ставити та утримувати мету діяльності;
- планувати дії, визначати і зберігати спосіб дій, самоконтролю, оцінювання та самооцінювання процесу і результату діяльності) й ін.

Невід'ємним елементом психологічного супроводу є консультативно-просвітницька і профілактична робота, яка передбачає надання педагогам і батькам допомоги у вихованні та розвитку дитини з особливими освітніми потребами і містить такі завдання:

- психологічну підтримку педагогів (розкриття «слабких» і «сильних» сторін когнітивного і особистісного розвитку дитини;
- визначення шляхів подолання труднощів у навчанні та соціалізації; вироблення найбільш адекватних способів взаємодії з такими дітьми та ін.);
- психологічну підтримку батьків (встановлення довірчих відносин з родиною, психологічну підтримку батькам, сприяння в усвідомленні особливостей їхніх дітей та необхідності об'єднання зусиль фахівців і родини у їх подоланні, залучення батьків до корекційно-розвивальної роботи, рекомендації щодо подолання можливих проблем та ін.) (Г. Гончарук, В. Засенко, С. Максименко, Л. Прохоренко, В. Панок, І. Родигіна, Г. Соколова, К. Тороп, та ін., 2006).

Важливо наголосити, що однією з умов допомоги дитині в кризових ситуаціях є здатність батьків свідомо сприймати стан дитини, уміти співпрацювати з педагогами, виступаючи їхніми активними помічниками, бути добре обізнаними з тими чи іншими виявами психіки тощо. Варто додати, що створюючи модель системи психолого-педагогічного супроводу, слід дотримуватися таких методологічних вимог, як концептуальність, керованість, ефективність і відтворюваність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У підсумку можна сказати, що функціональність психологічного супроводу забезпечується комплексом взаємозв'язаних і взаємообумовлених психологічних впливів:

діагностично-прогностичних, організаційно-методичних, корекційно-розвивальних, консультативних, просвітницько-профілактичних.

До основних компонентів системи психолого-педагогічного супроводу відносять: мету, завдання, принципи, зміст і етапи, методи й результат. Така система містить впорядковану сукупність дій, операцій і процедур, які інструментально забезпечують досягнення прогнозованого результату.

Результативність системи психологічного супроводу дітей з особливими потребами полягає у тому, що під час проектування теоретичної моделі супроводу необхідно здійснити психологічну діагностику та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку дитини; виявити причини труднощів у навчанні, інтелектуальному та психосоціальному розвитку, соціально-психологічній адаптації; усунути виявлені труднощі психосоціального розвитку дітей, знизити ризики проблем адаптації до соціуму в умовах кризи; своєчасно запобігти проблемам у міжособистісних стосунках, конфліктних ситуаціях у процесі взаємодії; формувати соціальну компетентність учасників супроводу та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прохоренко, Л.І., Бабяк, О.О., & Баташева, Н.І. (2020). Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами: стратегія реалізації. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(1). URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-5>
2. Процюк, Р.Г., & Прохоренко, Л.І. (2019). Стратегії психологічного супроводу дітей з особливими потребами в інклюзивному освітньому середовищі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, (15), 272-283. URL: <https://spp.org.ua/index.php/journal/article/view/137>
3. Orlov, O. (2020). Reforming Ukrainian Health Care and Education After the Revolution of 2014: An Analysis of Parliamentary Discourse and Policy Change. *In The Research Initiative on Democratic Reforms in Ukrainy*, 56-73. URL: [https:// bit.ly/3aj0dJJ](https://bit.ly/3aj0dJJ)
4. Прохоренко Л.І. (2021). Психологічний супровід дітей з особливими потребами та їхніх родин в умовах кризових викликів. *Вісник НАПН України*, 3(1), 1-7. URL: file:///Users/Lesya/Downloads/PSIHOLOGICNIJ_SUPROVID_DITEJ_Z_OSOBLIVIMI_POTREBAM.pdf

5. Л. Царенко, Т. Вебер, М. Войтович & Л. Гридковець. (2018). *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи*. Київ : ОБСЄ. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/c/430829.pdf>

REFERENCES

1. Prokhorenko, L.I., Babiak, O.O., & Batasheva, N.I. (2020). Psykholohichniy suprovid ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy: stratehiia realizatsii. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 2(1). URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-5>

2. Protsiuk, R.H., & Prokhorenko, L.I. (2019). Stratehii psykholohichnoho suprovodu ditei z osoblyvymy potrebamy v inkluzyvnomu osvithnomu seredovyshti. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy*, (15), 272-283. URL: <https://spp.org.ua/index.php/journal/article/view/137>

3. Orlov, O. (2020). Reforming Ukrainian Health Care and Education After the Revolution of 2014: An Analysis of Parliamentary Discourse and Policy Change. *In The Research Initiative on Democratic Reforms in Ukraine*, 56-73. URL: [https:// bit.ly/3aj0dJJ](https://bit.ly/3aj0dJJ)

4. Prokhorenko L.I. (2021). Psykholohichniy suprovid ditei z osoblyvymy potrebamy ta yikhnikh rodyn v umovakh kryzovykh vyklykiv. *Visnyk NAPN Ukrainy*, 3(1), 1-7. URL: file:///Users/Lesya/Downloads/PSIHOLOGICNIJ_SUPROVID_DITEJ_Z_OSOBLIVIMI_POTREBAM.pdf

5. L. Tsarenko, T. Veber, M. Voitovych & L. Hrydkovets. (2018). *Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy*. Kyiv : OBSIe. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/c/430829.pdf>